

DESPRE STAREA ACTUALĂ A LUI *U* FINAL ÎN GRAIUL AROMÂNILOR DIN GRABOVA (GREAVA), ALBANIA

ADRIAN TURCULEȚ

1. INTRODUCERE

Graiul aromânilor din Grabova/Greava (alb. Grabovë) „formează un mic grup dialectal” împreună cu localitățile învecinate Nicea și Lunca (Saramandu 2014: XXX). Graiul grabovean este menționat de G. C. Roja la 1809 (*apud* Saramandu 2017: 136) și a fost numit, uneori, și „moscopolean” (Saramandu 1972: 19, 171–172; 1978: 334; 1984: 427–429; Bardu 2005). Într-un studiu de sinteză despre răspândirea lui *-u* în graiurile aromîne, N. Saramandu (1978, reluat în 1984: 429) constată că graiul grabovean are *u* final „șoptit” după o singură consoană (afară de *m*¹) sau după un grup consonantic (afară de *muta cum liquida*) și „silabic” după grupul *muta cum liquida*².

Se știe că *-u* se realizează la finalul enunțului fonetic, inclusiv când acesta se reduce la un cuvânt rostit izolat, și dispăre în fonetică sintactică, atunci când lexemul susceptibil de a primi *-u* se rostește legat de cuvântul următor (Petrovici 1959/1970: 52³, Neiescu 1976, Saramandu 1978)⁴. Față de lucrările anterioare, cercetarea noastră prezintă situația actuală a lui *-u* la Greava dintr-o altă perspectivă, aceea a contextelor lingvistice în care se exercită funcția demarcativă a lui *u* final și a rolului comunicativ al acestuia.

¹ *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* consemnează la Greava (pct. 22) prezența lui *-u* după *m*: *luamă* (h. 193), *s-luomă* (h. 196), *dorpmă* (h. 239, 240) etc.

² În Saramandu 1978 nu se face distincția dintre grupul *muta cum liquida* și celelalte grupuri consonantice finale.

³ Acest *-u* (sau, după E. Petrovici, caracterul rotunjit/bemolat al consoanei) poate fi implicat în modificarea vocalei inițiale a cuvântului următor (*ibidem*).

⁴ Pentru situația asemănătoare a lui *-u* în graiurile dacoromâne, vezi, în special, Petrovici 1952; Pușcariu 1959/1994: 116–117; Teaha 1961: 51–53.

2. METODOLOGIE

2.1. Corpus

Observațiile noastre se bazează pe date din arhiva *Atlasului multimedia prosodic român (AMPROM)*, III. *Dialectele aromân și meglenoromân*, înregistrate într-o anchetă întreprinsă între 8 și 12 octombrie 2012⁵.

Ancheta AMPROM⁶ constă în înregistrarea a două chestionare: unul fix și altul semi-spontan, aplicate la cel puțin doi subiecți, și a unor conversații scurte între anchetator și informator sau între informatori. Specificul primului chestionar este reducerea numărului de lexeme utilizate în favoarea unui număr mare de ocurențe ale acestora⁷ în contexte specifice care favorizează cercetarea intonației.

Chestionarul fix al AMPROM folosit la Greava conține 45 de propoziții cu structura SVO, de tipul: *Mveasta (tineră/nao, mu șată, di căsăbă) vede-un capidan (analtu, mintimen, di Ferica)* care au fost rostite de către doi informatori în patru modalități diferite: enunțiativă afirmativă și negativă și interogativă afirmativă și negativă. Fiecare enunț a fost rostit de câte trei ori de informatorul II și de câte două (rar, trei) ori de subiectul I. Chestionarul semispontan este format din cca. 84 de enunțuri uzuale și are ca scop verificarea modelelor melodice obținute cu chestionarul fix, precum și înregistrarea altor tipuri de enunțuri decât cele prevăzute în primul chestionar. Cei doi informatori graboveni sunt:

I. Valentina Prifti, 48 de ani, școală medie, soția preotului aromân din Gramsh, unde locuiește în prezent;

II. Todi Buzo, 49 de ani, a urmat o „școală de tehnologie” și facultatea de istorie în Tirana; este om de afaceri și, în prezent, locuiește mai mult în Gramsh, unde are o firmă de construcții.

În datele obținute cu ajutorul chestionarului fix, cuvintele care ne interesează aici, pasibile de a primi un -u, sunt patru, și anume, substantivele *căpitan* (pronunțat *capidan*, *capedan*, *căpedan*, *capitan*, *căpitan*), *călător* (*calator*, *calător*, *călător*, *cărător*), *picurar* ‘păstor’ și adjectivele *mintimen* (*mîntimen*, *mintimean*, *mintimin*) ‘deștept, înțelept’ și *analt(u)* (*ănaltu*, *înaltu*, *analt*).

2.2. Analiza auditivă și acustică a datelor

Potrivit tehnicii folosite la proiectul AMPER⁸, preluată și de AMPROM, elementele vocalice au fost segmentate, notate fonetic în sistemul IPA și analizate

⁵ La anchetă a participat cercetătorul Nistor Bardu, vorbitor nativ al graiului grabovean.

⁶ Despre AMPROM, vezi, mai recent, Turculeț 2013.

⁷ Numărul mare de ocurențe permite aplicarea unor procedee statistice.

⁸ Pentru AMPER = *L'Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman*, vezi, mai recent, *Intonations romanes*. Coordonné par Paolo Mairano, broșură + DVD, publicată ca n° 4 hors-série – 2011 al revistei *Géolinguistique*, cu ocazia împlinirii unui deceniu de la lansarea proiectului.

acustic cu programul Prati. Segmentarea și notarea variantelor lui *u final* se bazează, în primul rând, pe perceperea auditivă, dar și pe analiza acustică (a oscilogramelor și spectrogramelor) acestora. Sunetul vocalic *-u* care însoțește rostirea unei consoane „finale” se realizează în două variante de bază: *u silabic*, adică vocală plenisonă, și *ŭ nesilabic*, distincția dintre ele fiind percepută, în ciuda unor situații limită ambigue, cu ajutorul tăieturii silabice care precedă consoana finală urmată de *-u*. Varianta nesilabică este numită frecvent și „*-u șoptit*”, adică fără vibrarea cordelor vocale (de ex., Capidan 1932: 287; Saramandu, loc. cit.; Neiescu 1976) sau „*-u scurt*” (Caragiu-Marioțeanu 1968: 35; Saramandu 1984: 428). În unele cazuri, însă, analiza spectrografică prezintă (resturi de) vibrații vocalice (f_0) și chiar formanți asemănători cu cei ai vocalei *u*, cel puțin în prima porțiune a emiterii, precum și o durată a lui *-ŭ* comparabilă cu cea a unor vocale neaccentuate pline⁹. Mai potrivită pare a fi denumirea „*-u redus*” (de ex., Pușcariu 1994: 117), întrucât intensitatea scăzută, în jurul a 50–60 dB, este o constantă a acestui *-ŭ* asilabic.

În acord cu cercetările anterioare, am notat o variantă mai puțin perceptibilă a lui *-ŭ* cu ajutorul unei paranteze: (*ŭ*); acest sunet este, de regulă, surd, lipsit de vibrații vocalice. Nu am notat cazurile în care consoana finală era urmată de vibrații slabe imprecise; probabil în asemenea cazuri, dialectologii notează (în paranteză tăiată) un *u* foarte slab perceptibil, mai mult „ghicit” după rotunjirea buzelor informatorului (Pușcariu 1959/1994: 117; Petrovici 1958/1970: 51). Sporadic, *-u* se deschide la *o*. În locul lui *-u* apar, rar, timbre vocalice finale neutre: *î, â, ă*¹⁰; am notat caracterul non-vocalic al acestor segmente printr-un semicerc pus dedesubt. Aceste elemente vocalice pot fi, de asemenea, silabice sau nesilabice (vezi tabelele de mai jos).

3. REZULTATE

3.1. Datele chestionarului fix

În tabelele următoare, realizate pe baza chestionarului fix, indicăm numărul de ocurențe ale consoanei finale însoțite de un timbru vocalic final (*u, o, î, ă*) vs numărul total de ocurențe ale consoanei finale (cu sau fără timbru vocalic)¹¹ în cele patru cuvinte cercetate.

⁹ Vezi, de exemplu, datele acustice ale unor *u finali* indicate în § 4.2.

¹⁰ La subiectul I apare de două ori, potrivit tendinței de deschidere a finalei, chiar un *a* închis, ușor posterior.

¹¹ Numărul ocurențelor totale nu este egal la cei doi informatori, deoarece de la inf. I s-au cerut, în general, câte două repetiții ale enunțurilor, iar de la inf. II câte trei repetiții.

Tabelul 1
Numărul de ocurențe ale timbrelor vocalice finale în *căpitan*

<i>căpitan</i>	ű	(ű	u	o	î/ â	î/ â	ă	a	Total ocurențe
Finală enunț (număr curente)	I: 21 II: 19	I: 2 II: 9	I: 23 II: 7	I: 1 –	I: 1 II: 1	I: 2 II: 1	I: 2 –	–	I: 86 II: 120
Finală temă (SN)	I: 9 II: 19	– II: 1	I: 10 II: 18	I: 4 –	I: 2 II: 1	I: 3 II: 3	I: 3 –	I: 1 –	I: 71 II: 96
În interiorul SN	I: 1 II: 4	–	I: 2 II: 1	–	–	–	I: 1	–	I: 54 II: 72
În interiorul SV	– II: 3	I: 1 II: 1	I: 2 –	–	–	–	I: 1	–	I: 60 II: 64

Tabelul 2
Numărul de ocurențe ale timbrelor vocalice finale în *călător* și *picurar*¹².

<i>călător</i>	ű	u	î	Total ocurențe	<i>picurar</i>	ű	u	î/ â	Total ocurențe
Finală temă (SN)	–	II: 3	II: 1	II: 24	Final de temă (SN)	I: 5	I: 4	I: 1	17
În interiorul SN	–	II: 2	–	II: 12	În interiorul SN	–	–	–	9

Tabelul 3
Numărul de ocurențe ale timbrelor vocalice finale în *mintimen*.

<i>mintimen</i>	ű	(ű	u	o	î/ â	î/ â	ă	a	Total ocurențe
Finală enunț	I: 5 II: 5	I: 2 II: 3	I: 7 II: 4	I: 1 –	I: 1 –	– –	I: 1 –	I: 1 –	I: 26 II: 36
Finală temă (SN)	– II: 9	– –	I: 3 II: 12	– –	I: 2 II: 1	I: 1 II: 2	I: 2 –	– –	I: 29 II: 36

Tabelul 4
Numărul de ocurențe ale timbrelor vocalice finale în *analtu*.

<i>analtu</i>	ű	(ű	u	o	î/ â	î/ â	ă	a	Total ocurențe
Finală enunț	– –	– II: 1	I: 15 II: 10	I: 2 –	– –	– II: 1	I: 1 –	– –	I: 18 II: 24
Finală temă (SN)	– –	– –	I: 17 II: 24	– –	– –	– –	– –	– –	I: 17 II: 24

¹² Inf. I nu folosește cuvântul *călător*, care a fost înlocuit cu *picurar*.

Tabelul 5

Numărul de ocurențe ale timbrelor vocalice finale în cuvintele *căpitan* și *mintimen* situate la finala enunțurilor declarative și interogative.

<i>căpitan</i>	ũ	(ũ	u	o	î/ â	î/â	ă	a	Total ocurențe
declarative	I: 10 II:2	I: 3 II: 6	I:4 II:1	– –	– –	I:1 –	– –	– –	I: 43 II: 60
interogative	I: 10 II:17	– II: 4	I: 22 II: 6	I: 1 –	I: 1 II: 1	I: 1 II:1	I: 2 –	– –	I: 44 II: 60
<i>mintimen</i>	ũ	(ũ	u	o	î/ â	î/â	ă	a	Total ocurențe
declarative	I: 4 II:1	I: 2 II: 1	I:3 II:1	I:1 –	– –	– –	– –	I:1 –	I: 14 II: 18
interogative	I:2 II: 5	– II:2	I: 5 II: 3	– –	I: 1 –	– –	I:1 –	– –	I: 12 II: 18

Singurul cuvânt din chestionarul fix care prezintă *-u* după un grup consonantic este adj. *analtu* (*ănalto*, *înaltu*); forma curentă (inclusiv în rostirea izolată) este cu *-u* silabic. Subiectul I are *analtu* de 15 ori, de două ori *ănalto* și o dată *ănaltă*. Subiectul II are tendința de a pierde pe *-u*, care apare doar în 10 cazuri (din 24 posibile); în câte un exemplu are *-ũ* și *-î*, în două exemple se percepe clar explozia lui *t*, iar în câteva cazuri *t* este imploziv, (aproape) imperceptibil. La finala temei, *u* silabic se păstrează în toate cazurile, la ambii subiecți, evitând formarea unui grup consonantic insolit cu consoana *v*(*ede*); vezi tabelul 4.

3.2. Datele semispontane

Distribuția aleatorie a lexemelor nu permite aprecieri statistice asupra ocurenței lui *-u*. Impresia generală este că acesta are o frecvență mai redusă decât în vorbirea controlată, mai lentă. În marea majoritate a cazurilor, *-u* este silabic. Câteva exemple:

Inf. I: *cașu...*; *feciū* [perf. s. 1] ~ *feci*, *mi sculai*, *ancuprai*; (*Lena/Tachi dă-ń*) *un meru!* (de 3 ori) ~ *merũ* ~ *mero*; *omu* (*Nu yini omu la noi?*) ~ *om* (de 2 ori); *restoran* (de 3 ori) ~ *restoran(ũ* ~ *restoran(ă*; *văr* (de 2 ori) ~ *vîr* (de 2 ori) ~ *vrom* (< *văr + om*) ~ *văr(ũ* ~ *vărâ*.

Inf. II: *ancupraiũ* [perf. s. 1], *laiũ* ~ *ancuprai*, *fui*, *mi sculai*, *împlei*, *intra;* *ațel* ~ *ațelu*, (*pân cu*) *cașu ...*; *cirosu!* (de 4 ori) ~ *cirosî!*; *elu*; *gilet(ũ* (de 2 ori) ~ *gilet* (de 2 ori), *meru* (de 4 ori) ~ *mer* (de 2 ori); *năsu* ~ *năs*, *omu* (de 2 ori) ~ *om* (de 2 ori), (*tu*) *tualetu*.

Forma frecventă *vădzui* [perf. s. 1] apare de peste zece ori la ambii subiecți numai fără *-u*. Adverbele *căt/cît* și *cum* au numai aceste forme.

În unele cazuri poate fi vorba de forma nearticulată cu *-u* sau de forma articulată: inf. II: *Uă, a loat focu!... ~ ! Focu! Focu!* La inf. I *yinu* apare de 14 ori alături de câte o dată *yinŭ, yin(ŭ, yină și yinâ*, iar inf. II are de 20 de ori *yinu* și de 2 ori *yin*. Îndoiala poate fi cu privire la întrebarea *Bei yinu?*; în alte contexte ar trebui să fie forma nearticulată: *Bei yinu, ma bir(ă)?, Nu beu: ne yinu, ne biră*.

U final silabic după un grup de două consoane a fost înregistrat în *prândzu ~ (feci ună) prândzâ* (inf. I), *s-ti hîrdzescu* (conj. prez. 1); după *muta cum liquida: lucru* (inf. II); adv. *cându* apare o dată la inf. II, evitând un grup consonantic: *cându va s-negă* vs forma curentă *cân/cîn* (de 7 ori); inf. I are *cînd* și *cîndă* (câte o dată), *cînă* (de 2 ori) și *cîn/cân* (de 5 ori).

Se confirmă tendința mai pronunțată la inf. I de a înlocui pe *-u* cu timbre vocalice de tipul *î, â, ă* care servesc, de asemenea, ca mărci ale continuării ezitante.

4. DISCUȚII

4.1. Datele chestionarului fix

Din tabelele precedente (1–5) se observă că apariția lui *u* final nu este consecventă în nicio poziție și că frecvența sa diferă în funcție de contextele în care se realizează. Lăsând deoparte adjectivul *analtu*, ratele de ocurență, în ordine descrescândă, sunt:

– la finalul absolut al enunțului, adică al frazei fonetice (intonationale) totale (IP): 54,65% la inf. I și 29,16% la inf. II în cuvântul *căpitan*; 57,69% la inf. I și 33,33% la inf. II în *mintimen*;

– la finalul temei, adică al unei fraze intonaționale intermediare (ip): 32,39% la inf. I și 39,58% la inf. II în *căpitan*; 10,34% la inf. I și 58,53% la inf. II în *mintimen*; 52,54% la inf. I în *picurar* și 16,66% la inf. II în *călător*;

– în interiorul sintagmelor nominale (SN): *un căpitan/picurar/călător mintimen, un căpitan di Fer(i)că, un căpitan analtu* sau al sintagmelor verbale (SV): *vede un căpitan mintimen/di Fer(i)că/analtu*, ocurența lui *-u* este rară (ca. 6%) sau lipsește complet (la inf. I în *picurar (mintimen)*).

Există unele diferențe între cei doi subiecți: la inf. I *-u* este mai frecvent la finală absolută: 62 (I) vs 47(II) ocurențe, în timp ce la inf. II este mai frecvent la finala temei: 63 (II) vs 35 (I) ocurențe și în interiorul sintagmei: 11 (II) vs 6 (I) ocurențe. Aceasta corespunde faptului că inf. II are un control mai atent al structurii enunțului, tematizând mai frecvent SN și punând în evidență lexemele componente, printr-o rostire uneori sacadată (de exemplu, în fig. 5).

4.1.1. *La finalul enunțului*, tabelul 5 prezintă diferențe mari (mai ales la inf. II) de frecvență a ocurenței lui *-u* legate de modalitatea enunțului și, implicit, de funcția comunicativă a lui *-u*:

În enunțurile *declarative* (afirmative și negative), frecvența de ocurență a lui *-u* în cuvântul *căpitan*¹³ este de 39,53% la inf. I și de 11,66% la inf. II, în timp ce, în enunțurile *interogative* (afirmative și negative), frecvența de ocurență a lui *-u* este de 52,27% la inf. I și de 45% la inf. II.

Frecvența mai mare a lui *-u* (în multe cazuri silabic și alungit) în interogativele totale se explică prin încadrarea sa în conturul melodic terminal (CT) al acestor enunțuri. Modelul melodic interogativ cel mai frecvent folosit de subiecții noștri prezintă un CT ascendent prelungit pe silaba finală neaccentuată. În cuvântul final, tonul fundamental f_0 urcă pe vocala accentuată și continuă (în cazul unui cuvânt paroxiton sau proparoxiton) ascensiunea pe silaba (silabele) finală neaccentuată, în care atinge nivelul cel mai înalt¹⁴; în sistemul ToBI am notat acest CT: $H^*iH\%$. Impresia auditivă este de „accent mutat spre dreapta” (Dascălu-Jinga 2001: 132); atunci când saltul f_0 pe vocala finală este mare, asociat cu alungirea vocalei finale și cu o intensitate mare, accentul secundar final pare chiar să domine accentul primar al cuvântului; vezi fig. 1: *-a* are durata (214 msec.) și f_0 (292 Hz) cele mai mari din enunț; intensitatea (75 dB) este de asemenea considerabilă pentru finalul enunțului.

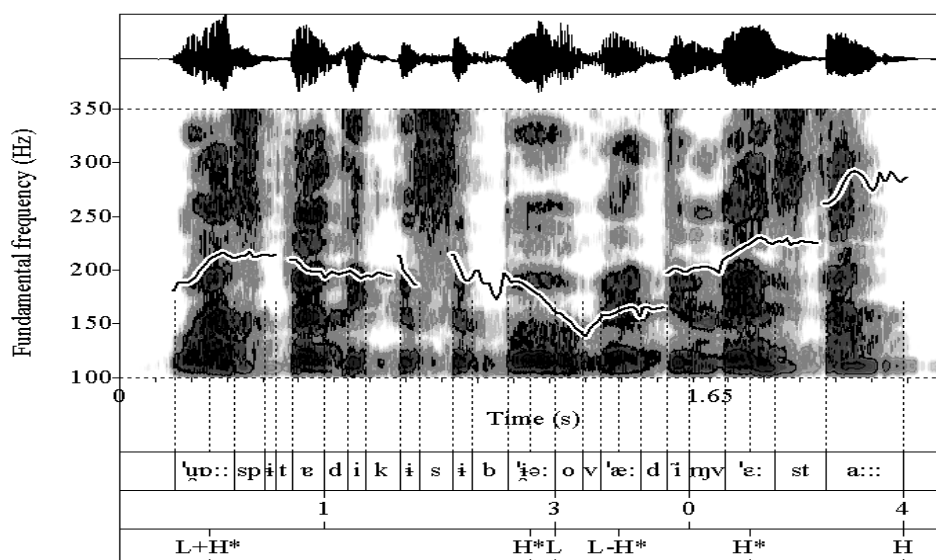

Figura 1. Oscilograma, spectrograma, curba F_0 , transcrierea fonetică și notarea prozodică¹⁵ a interogativei totale (*Oaspita di cisibă*) *o* (*veadi-mveasta*)? rostită de inf. I.

¹³ În ceea ce privește adjectivul *mintimen*, la inf. I predomină și în declarative formele cu *-u* (sau alt timbru vocalic) care par a fi rostirea *normală* a acestui cuvânt. Numărul de ocurențe ale acestui cuvânt este redus.

¹⁴ În Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013, am numit acest CT, cu o largă răspândire la vorbitorii dacoromâni ai limbii literare, *ascendent continuat* (cf. engl. *continuation rise*).

¹⁵ În intervalul al doilea am notat indicii de limită: 0 = între cuvinte unite în fonetică sintactică, 1 = limită normală între cuvinte, 2, 3 = limite de frază intermediară, 4 = limită de enunț. Din motive tehnice, în intervalul al treilea nu apare semnul % care marchează tonul de limită.

Când cuvântul final este oxiton și terminat în consoană (*căpitan*, *mintimen*), *u* final joacă rolul ultimei vocale neaccentuate din neoxitone (*mveasta*, *oaspita*): în multe cazuri, el este silabic și alungit și poartă un accent secundar puternic; vezi fig. 2, în care cuvântul *căpitan* poartă atât emfaza interogativă, cât și emfaza specială a accentului nuclear (frastic) în enunț; în fig. 2: *-u* are durata de 178 msec. și f_0 de 241 Hz, cele mai mari din enunț.

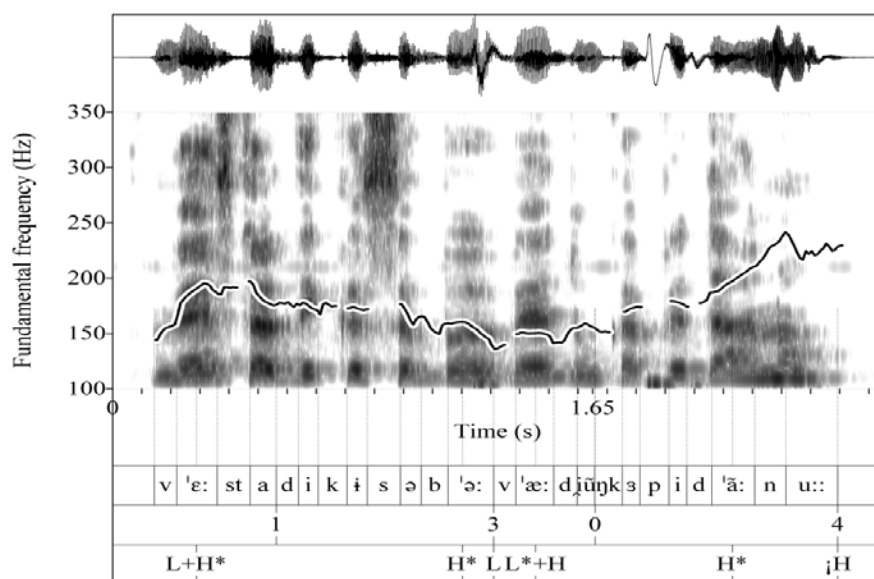

Figura 2. Oscilograma, spectrograma, curba F_0 , transcrierea fonetică și notarea prozodică a interogativei totale (*Vesta di cîsăbă*) (*veadi-un căpidanu*)? rostită de inf. I.

Atunci când cuvântul final are accentul în frază (nuclear), informatorul II prezintă și un alt CT, cu un ton modulat complex: ascendent-descendent (pe silaba accentuată, care predomină prin f_0 , intensitate și durată)-ascendent (pe ultima silabă care primește un accent secundar)¹⁶; îl notăm ca un accent muzical tritonal: L-H*-L sau bitonal H*-L urmat de un ton de limită !H%; vezi fig. 3: *-u* are a două valoare a duratei (191 msec.) și a f_0 (201 Hz) după vocala accentuată finală *a* (230 msec. și 217 Hz).

¹⁶ Acest CT a fost descoperit de A. Avram (1973) în zona Câmpulung-Muscel și descris ca o „intonație complexă”, pe care o reprezintă printr-o tildă: ~. L. Dascălu-Jinga (1986a/2001) a numit acest model melodic „intonația de Muscel” și i-a atestat prezența (și) în Țara Oltului.

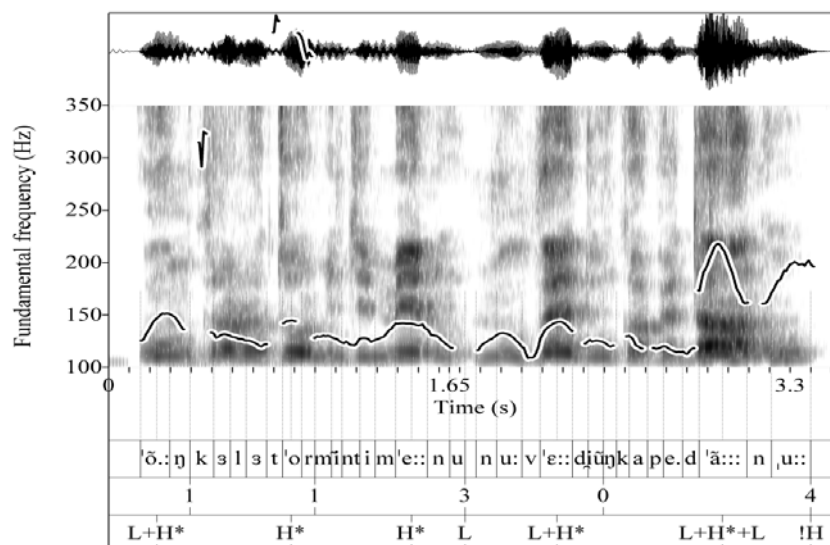

Figura 3. Oscilograma, spectrograma, curba F0, transcrierea fonetică și notarea prozodică a interogativei totale (*On călător mintimenu*) # (*nu vedi-un capedanu*)? rostită de inf. II.

4.1.2. *La finalul temei*, rolul lui *-u* este similar celui de la finalul interogativelor totale: de a susține, prin prelungirea tonului, intonația de continuitate. Sintagma nominală (SN) care reprezintă subiectul (simplu sau extins) al enunțului este, în mod frecvent, tematizată prin intonație de către ambii subiecți (v. fig. 1–5, 7)¹⁷. Tema devine o frază intonațională intermediară prin mijloace prozodice: modificarea liniei melodice prin suspendarea tonului la un nivel înalt (vezi fig. 4) sau prin coborârea lui la nivelul de bază al registrului tonal al vorbitorului (vezi fig. 1–3); prin alungirea vocalei accentuate din finala temei sau și a vocalei neaccentuate finale (*prepausal lengthening*): în fig. 1 *-ă* durează 128 msec., diftongându-se la *îă*; tema este reluată prin pronumele neaccentuat *o*; în fig. 2 *-ă* are 170 msec.; în fig. 4 se alungesc ultimele două silabe din *căpidanu* și *-u* durează 103 msec.; printr-o pauză mai scurtă (în fig. 3 – 54 ms) sau mai lungă (în fig. 4 – 170 msec.), SN poate fi izolată de SV.

4.1.3. *În interiorul sintagmei (SN sau SV)*, ocurența lui *-u* este rară și se produce atunci când cuvintele din enunț sunt rostite rar, sacadat (vorbitorul î și reprezintă fiecare cuvânt în parte) sau când vorbitorul ezită (de exemplu, la alegerea unui determinant); semnalele acustice care marchează limita frazei intonaționale sunt acelea și ca la finalul temei: modificarea tonului, alungirea vocalei accentuate sau și a vocalei finale neaccentuate, pauza. În fig. 5 vocalele

¹⁷ În cadrul unui proiect consacrat frazării intonaționale în patru limbi romanice (catalana, italiana, spaniola și portugheza) s-a constatat că, în cadrul enunțurilor cu structura SVO, frazarea (S)(VO) este utilizată în toate aceste limbi și este cea mai obișnuită frazare în spaniolă și catalană (Frota et alii 2007).

finale „adăugate” -u (71 msec., 72 dB, 150 → 120 Hz) și -î (58 msec., 70 dB, 194 → 128 Hz) servesc la coborârea tonului la nivelul inferior al registrului tonal; *călatoru* este urmat de o pauză de 62 msec.; cuvintele din SN sunt rostite sacadat.

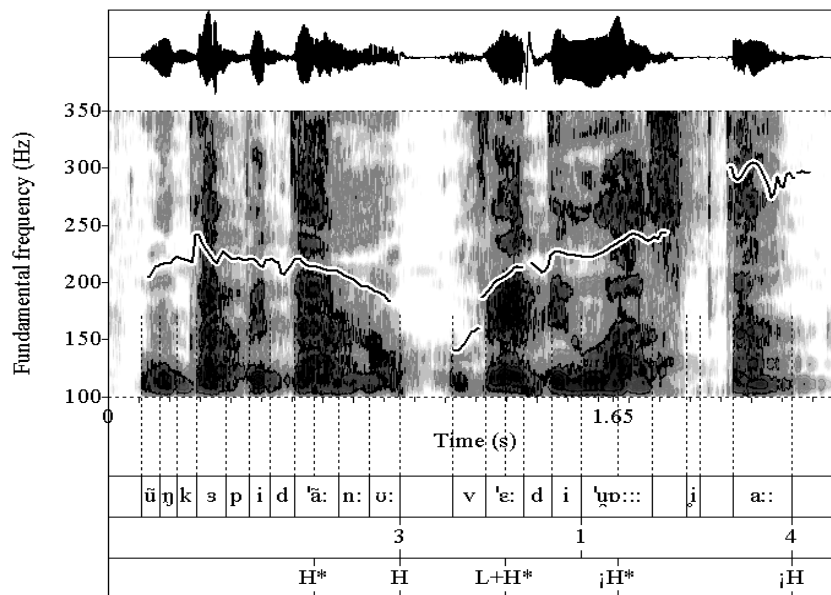

Figura 4. Oscilograma, spectrograma, curba F0, transcrierea fonetică și notarea prozodică a declarativei afirmative (*Un căpitanu*) # (*vedi oaspita*)? rostită de inf. I.

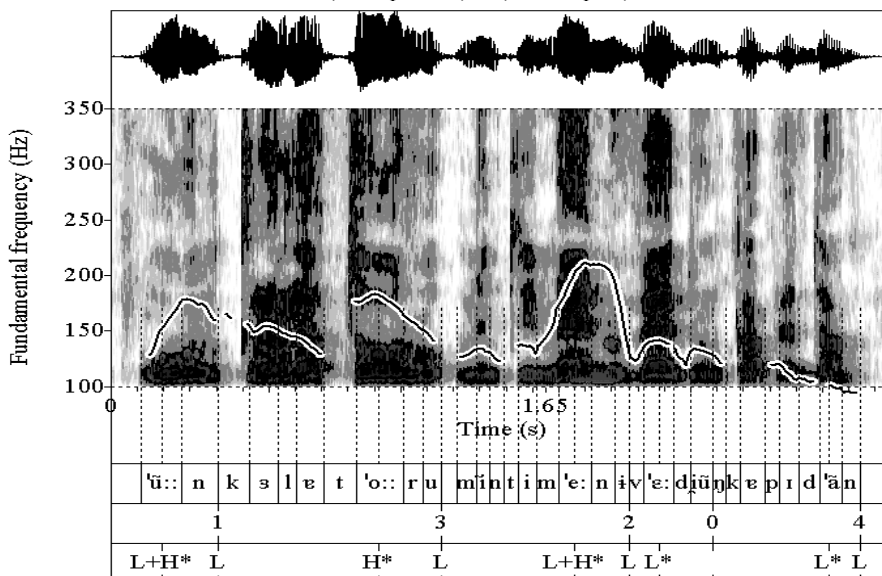

Figura 5. Oscilograma, spectrograma, curba F0, transcrierea fonetică și notarea prozodică a declarativei afirmative (*Un călatoru*) # (*mintimeni*) (*vedi-un capidan.*) rostită de inf. II.

4.2. DATELE SEMISPONTANE

Datele semispontane confirmă rezultatele obținute cu chestionarul fix, adăugând noi tipuri de enunțuri. Ocurența lui *-u* contribuie la:

– realizarea CT al unor întrebări curente, ca *Bei yinu?* din fig. 6: *-u* alungit (218 msec.) permite modularea tonului de la vârful cel mai înalt – 327 Hz la 146 Hz, care marchează atât CT, cât și accentul în frază pe *yinu*;

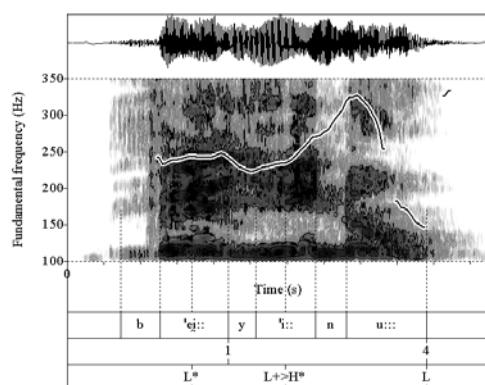

Figura 6. *Bei yinu?* (inf. I)

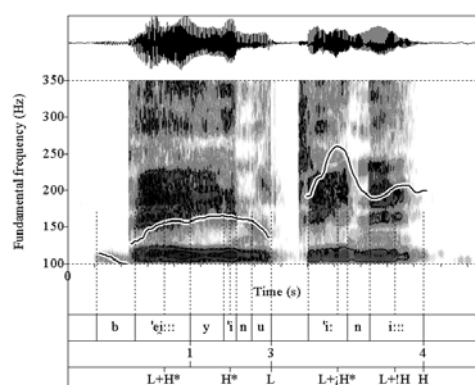

Figura 7. *(Bei yinu) # (tini)?* (inf. II)

– tematizare: în fig. 7: *Bei yinu # tini?* (inf. II): *-u* (74 msec.) susține coborârea tonului la nivelul inferior (158 → 127 Hz) și izolarea temei; după o pauză de 138 msec. urmează rema cu un CT complex ascendent-descendent-ascendent (cf. fig. 3) care marchează emfaza interogativă și accentul în frază; în alt exemplu: *Elu esti: un:: oaspiti-a ńeu, Adrian.* (inf. II): *-u* are 81 msec., ton înalt susținut (215 Hz) și intensitatea 69 dB;

– marcarea frazelor intonaționale intermediare ale interogativelor alternative, ca în fig. 8: *(Bei yinu:) # (ama bei:u:) # (apă)?* (inf. II): *-u* alungit (135 msec.) susține ascensiunea tonului (continuitate majoră) la finalul primei fraze intonaționale intermediare urmată de o pauză de 133 msec.; a doua frază intermediară se termină pe un ton mediu (continuitate minoră, marcând o ezitare sau, mai curând, o sugestie ironică) pe diftongul *(b)ei*; este remarcabilă prelungirea diftongului *ei* ultralung (445 msec.) cu un *-u* (108 msec.) utilizat ca marcă a ezitării;

– marcarea frazelor intonaționale intermediare ale interogativelor dubitative, ca în fig. 9: *(S-negu), (ma s-nu negű)?* (inf. II): *-u* alungit (172 msec.) menține tonul la un nivel ridicat (257 Hz), marcând continuitatea majoră la finalul primei fraze intermediare; *-ű* de la finalul enunțului are durata 72 msec., f_0 – 99 Hz și intensitatea 55.5 dB;

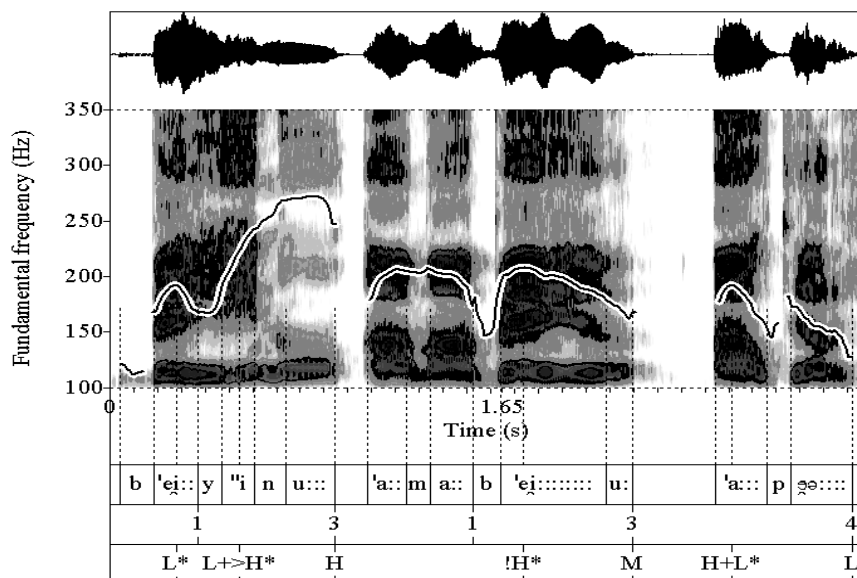

Figura 8. Oscilograma, spectrograma, curba F0, transcrierea fonetică și notarea prozodică a interogativei alternative (*Bei yinu*) # (*ama bei-u*) # (*apă*)? rostită de inf. II.

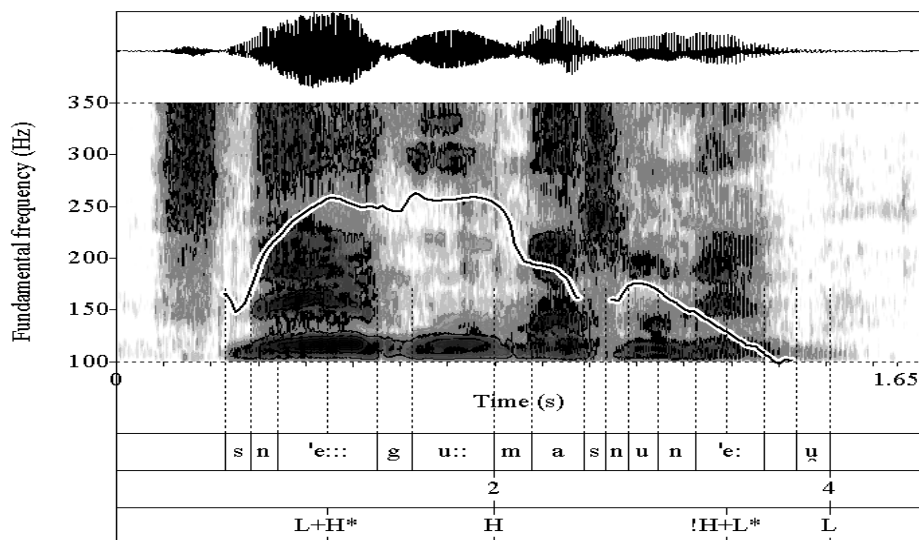

Figura 9. Oscilograma, spectrograma, curba F0, transcrierea fonetică și notarea prozodică a interogativei dubitative (*S-negu*), (*ma s-nu negū*)? rostită de inf. II.

– marcarea frazelor intonaționale intermediare în enunțiate alternative, ca în [Nu beau] (*Nețâ yinu*), (*necă birâ*). (inf. I): -u are 82 msec., ton înalt susținut: 289

Hz., intensitate 80 dB; în enumerări: ... (*mesî tu tualetu*), (*laiû ochi*)... (inf. II); *-u* are 110 msec., ton înalt susținut (207 Hz), intensitatea 67 dB.

În afara CT al interogativelor, *-u* este folosit frecvent și la finalul altor tipuri de enunțuri care se adresează interlocutorului, solicitând o reacție din partea acestuia:

– imperative: *Tachi-ń dă-ń un merû!* (inf. I): *-û* (60 msec., intensitatea 55 dB) semiafonizat păstrează vibrații vocalice slabe;

– urări: *Haide cirosu!* *-u* are 124 msec., intensitatea 56 dB și ton descendent (110 Hz); *Ai pe-avemu cirosu!* (inf. II); *-u₁* (103 msec., 55 dB, ton descendent) și *u₂* (271 msec., 67.5 dB, ton suspendat la un nivel mediu) prelungesc în mod expresiv urarea la ciocnirea paharelor;

– imprecății: *S-ti cură Dumdză! # tini mistreț de omu!* (inf. II); *-u* durează 103 msec., are intensitatea 53 dB și ton descendent; *S-ti ia dracu tini ș-ațel deadunû!* (inf. II); *-û* este surd, are durata de 72 msec. și intensitatea de 52 dB;

– strigăte de ajutor: *Focu!* (inf. II); *-u* (101 msec., 235 Hz) facilitează perceperea lui *c*, prelungeste tonul ridicat și durata strigătului; *o* durează 244 msec.

Am precizat (§ 4.1.1, cf. fig. 1 și 2) că *u* final se comportă în CT al interogativelor totale ca orice vocală finală neaccentuată, fapt care explică și frecvența utilizării sale în varianta silabică. Situația este aceeași în toate cazurile enumerate aici, în care funcțiile vocalei finale neaccentuate, inclusiv ale lui *-u*, se exercită în cadrul intonației¹⁸. Adăugăm aici și vocativele (la care nu avem exemple cu *-u*), mai ales cele strigate, la distanță, în care se produce o alungire considerabilă a vocalei finale neaccentuate, care primește un accent secundar sau dominant: *Táchì: !*, *Lèná: !* În graiurile în care vocalele finale neaccentuate au funcții la nivelul intonației se realizează o opoziție între vocalele finale neaccentuate din frazele intonaționale cu CT *terminativ* și cele din frazele cu CT *continuativ*. În primul caz, vocalele finale neaccentuate se afonizează și se reduc (ca durată și intensitate)¹⁹, în al doilea caz, ele se alungesc și capătă o intensitate mai mare.

Este plauzibilă ipoteza că *u* final exercită funcții legate de intonația enunțului, ca cele stabilite mai sus, și în alte varietăți ale românei, inclusiv în graiurile dacoromâne, mai ales în cele în care *-u* este frecvent silabic. Un asemenea caz este participarea lui *-u* în unele graiuri din Bihor la „intonația de Lelești” descrisă de Dascălu-Jinga (1986b/2001). Caracteristica principală a acestui model intonativ este alungirea vocalei finale (sugerată prin expresia folosită de localnici (*vorbește*) *pă lungu*) însoțită de o modulație ușoară a tonului. Folosită mai ales în enunțuri declarative, această intonație are conotații de tipul „argumentativ”, „insistent”, „emfatic”.

¹⁸ La marcarea modalității enunțului, se adaugă conotații ale intonației în sens larg, numite uneori „culoarea” vocii: „decisă” sau „ezitantă”, „mirată”, „emoționată”, „ironică”, „persuasivă”.

¹⁹ Afonizarea/reducerea vocalelor finale (mai ales neaccentuate) în limba română a fost remarcată de numeroși cercetători. Între factorii care favorizează această rostire (v. Lombard 1935: 137 urm., Avram 1961: 20-43, Vasiliu 1965: 100 urm.) trebuie menționată și modalitatea (intenția comunicativă) a enunțului.

5. CONCLUZII

În starea actuală a graiului grabovean, funcția demarcativă a lui *-u* nu se exercită în mod automat, după o lege fonetică a „silabelor deschise” (Caragiu-Marioțeanu 1965, 1968).

Cazurile în care păstrarea lui *-u* are o explicație fonetică: evitarea unui grup consonantic insolit (v. exemple în §§ 3.1, 3.2) sunt relativ rare. Funcția distinctivă a lui *-u* are, de asemenea, un randament redus, perechile minimale distinse numai prin prezența acestui sunet, de tipul *laiu* (ps. I) vs *lai* (ps. II), fiind puține. Frecvența lui *-u* este în scădere, cu variații în funcție de vorbitori, de context și de situația de vorbire.

În aceste condiții, o „revigorare” a lui *-u* s-a produs prin dezvoltarea unor funcții care țin de domeniul intonației, cu implicațiile gramaticale și pragmatice ale acesteia. Preluând rolul vocalei finale din cuvinte neoxitone (*mveasta*, *oaspita*), *-u* participă la realizarea unor modele intonaționale. Împreună cu alte mărci prozodice: mișcarea tonului fundamental, alungirea unor segmente fonice, pauza, *-u* formează CT al interogativelor totale; în cazul CT modulat: *ascendent-descendent-ascendent*, *-u* se comportă ca un intonem veritabil, preluând a doua ascensiune a acestui CT care îmbină emfaza interogativă cu emfaza accentului în frază. El este relativ frecvent și la finalul altor tipuri de enunțuri (imperative, urări, imprecășii, strigăte de ajutor), acte de vorbire directive și expresive, care solicită insistent reacția verbală sau acțiunea interlocutorului.

În interiorul enunțului (al frazei intonaționale totale), *-u* are o contribuție importantă la frazarea acestuia, la delimitarea frazelor intonaționale intermediare, la reliefaarea unor constituenți semantico-sintactici: tematizări, continuități majore sau minore ale unor unități sintactice subordonate sau coordonate, ezitări, enumerări. Asemănătoare frazării intonaționale este rostirea sacadată a enunțului, la care unitățile delimitate nu mai sunt constituenți semantico-sintactici, ci cuvinte prozodice, accentuale.

Sensul comunicativ cel mai general al utilizării lui *-u* în intonație este acela de a sugera continuarea discursului.

REFERINȚE

- Avram 1961 = Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București: Editura Academiei Române.
- Avram 1973 = Andrei Avram, *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în FD VII, p. 43–64.

- Bardu 2004 = Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâne ști de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța: Ovidius University Press.
- Caragiu-Marioțeanu 1965 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Din fonologia istorică a aromânei (Silabele deschise)*, în *Omagiu Rosetti*, p. 111–114.
- Caragiu-Marioțeanu 1968 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București: Editura Academiei Române.
- Dascălu-Jinga 1986a = Laurenția Dascălu-Jinga, *O intonație sud-carpatică în Țara Oltului*, în SCL XXXVII, 1, p. 24–48.
- Dascălu-Jinga 1986b = Laurenția Dascălu-Jinga, *Asupra intonației graiului din Bihor*, în SCL XXXVII, 3, p. 221–239.
- Dascălu-Jinga 2001 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Frota *et alii* 2007 = Sónia Frota, Mariapaola D'Imperio, Gorka Elordieta, Pilar Prieto & Marina Vigário, *The Phonetics and Phonology of Intontional Phrasing in Romance*, in *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science*, vol. 282, p. 131–157. Hal-00142940.
- Intonations romanes 2011 = *Intonations romanes*, coordonné par Paolo Mairano, «Géolinguistique» Hors-série n° 4.
- Lombard 1935 = Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala.
- Neiescu 1976 = Petru Neiescu, *Situația lui „u final” în dialectul aromân din Albania și din Macedonia*, în SCL XXVII, p. 231–238.
- Petrovici 1958/1970 = Emil Petrovici, *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, București: Editura Academiei Române, p. 50–55.
- Petrovici 1952 = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL I, p. 127–185.
- Pușcariu 1959/1994 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București: Editura Academiei Române, 1994.
- Saramandu 1972 = Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic*, București: Editura Academiei Române.
- Saramandu 1978 = Nicolae Saramandu, *U final în graiurile aromânei*, în SCL XXIX, p. 329–340.
- Saramandu 2014 = Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. I, editor: Manuela Nevaci, București: Editura Academiei Române.
- Saramandu 2017 = Nicolae Saramandu, *Considerații asupra graiului aromânilor fărșeroți*, în FD XXXVI, p. 127–138.
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București: Editura Academiei Române.
- Turculeț 2013 = Adrian Turculeț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPROM)*, în FD XXXII, p. 157–172.
- Tuculeț/Bibiri/Mironescu 2013 = Adrian Turculeț, Anca-Diana Bibiri, Andreea Mironescu, *Modele intonaționale ale interogativelor totale în AMPROM. Poziția emfazei interogative*, în *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion internațional de lingvistică, București 27–28 septembrie, 2013*, București: Editura Academiei Române, p. 71–85.
- Vasilu 1965 = Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București: Editura Științifică.

SUR L'ÉTAT ACTUEL DE *U* FINAL DANS LE PARLER AROUMAIN DE GREAVA

Résumé

L'état actuel de *u* finale dans le patois aroumain de Greava (Albanie) est étudié du point de vue des contextes intonatifs d'occurrence, en utilisant les données de l'archive AMPROM. Sa fréquence est en déclin, avec des variations entre les différents sujets parlants et, surtout, en fonction du contexte et de la situation de la parole. Les cas dans lesquels l'apparition de *-u* a une explication phonétique stricte sont rares.

Un renforcement de la situation de *-u* s'est produit en développant des fonctions dans le domaine de l'intonation: sa participation aux contours terminaux des énoncés interrogatifs *yes/non* et des autres énoncés avec contour mélodique de continuité, ainsi qu'à la segmentation des énoncés dans les phrases intonatives intermédiaires de divers types. Dans toutes ces situations, *-u* finale des mots oxitone (p. ex. *căpitanu*) se comporte de la même manière que les voyelles finales non accentuées des mots non-oxytone (p. ex. *mveastă*), ce qui explique sa réalisation plus fréquente dans la variante syllabique. Le sens communicatif le plus général de l'utilisation de *u* finale dans l'intonation est de suggérer la continuation du discours.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Bulevardul Carol I nr. 11, Iași
letters@uaic.ro